

Anyám tyúkjá (1)-(2)

DIGITÁLIS TYÚK

OKTATÁSI PROJEKT

József Attila: Altató

A 'DIGITÁLIS TYÚK' OKTATÁSI PROJEKTRŐL

Az Örkeny Színház 2014-ben mutatta be „a magyar irodalom kötelező verseit” megszólaltató *Anyám tyúkjá (1)*, majd 2017-ben az *Anyám tyúkjá (2)* című előadást. Mindkét produkció évek óta repertoáron van, a siker azt mutatja, hogy a közönség szeret ebben a formában találkozni a jól ismert versekkel.

A Digitális tyúk akkor bújt ki a tojásból, amikor Magyarországon a COVID-19 vírus miatt elindult “a tantermen kívüli, digitális munkarendű oktatás”, és megnőtt az igény az online mozgósítható tanulási lehetőségek iránt.

A Digitális tyúk “válogat a kendermagban”: felcsippent egyet-egyét a két előadásban elhangzó mintegy 150 vers közül, mi pedig felidézzük a vershez kapcsolódó olvasási élményeinket, és ismét ránézünk a színpadi történetre...

A színházi élmény megidézéséhez a két előadás premierjén rögzített, egykamerás felvételeket használjuk, amelyek eredetileg a színház archívuma számára készültek, és természetesen nem vetekedhetnek egy profi színházi közvetítés technikai színvonalával. Az élő színpad varázsával sem vehetik fel a versenyt. A játék, a gondolkodás során tehát mozgósítjuk a színházi emlékeket. És persze a képzeletünket, ami nélkül a színház sem tudna hatni ránk soha.

HOGY ÉL A VERS A SZÍNPADON?

Várady Szabolcs költő, a két produkció verseinek válogatója a Magyartanárok Egyesülete és az Örkeny Színház közösen megrendezett konferenciáján¹ [Hogy él a vers a színpadon?](#) címmel tartott előadást. Ezt a címet vesszük kölcsön, és az ő gondolatmenetét használjuk sorvezetőnek, amikor egy-egy vershez közelítünk.

Az *Anyám tyúkjá (1.)* és az *Anyám tyúkjá (2.)* két önálló színdarab, amelyeknek – ahogy Várady Szabolcs fogalmaz – a párbeszédbe elegyedő versek a szereplői. Az egy-egy láncolatra felfűződő versek egymással folytatott beszélgetését természetesen csak a színházba látogató néző tudja meghallgatni. A szemezgetéssel azonban megpróbálunk néhány versszereplőnek külön-külön is mélyen a szemébe nézni...

¹ A konferenciáról bővebben: [>>> A színház iskolája 3](#)

JÓZSEF ATTILA

ALTATÓ

Lehunnya kék szemét az ég,
lehunnya sok szemét a ház,
dunna alatt alszik a rét –
aludj el szépen, kis Balázs.

Lábára lehajtja fejét,
alszik a bogár, a darázs,
velealszik a zümmögés –
aludj el szépen, kis Balázs.

A villamos is aluszik,
– s mig szendereg a robogás –
álmában csönget egy picit –
aludj el szépen, kis Balázs.

Alszik a széken a kabát,
szunnyadozik a szakadás,
máma már nem hasad tovább –
aludj el szépen, kis Balázs.

Szundít a lapda, meg a sip,
az erdő, a kirándulás,
a jó cukor is aluszik –
aludj el szépen, kis Balázs.

A távolságot, mint üveg
golyót, megkapod, óriás
leszel, csak hunyd le kis szemed, –
aludj el szépen, kis Balázs.

Tüzoltó leszel s katona!
Vadakat terelő juhász!
Látod, elalszik anyuka. –
Aludj el szépen, kis Balázs.

(1935. február 2.)

ÖRKÉNY SZÍNHÁZ – IRAM

A **Digitális tyúk** projekt stábja:

Koncepció és szövegek: **HUDÁKY RITA**
Videó: **SZAKÁCS ESZTER**
Pedagógus konzulens: **IVÁNYI-SZABÓ RITA**
KODÁCSI BOGLÁRKA

<https://iram.orkenyszinhaz.hu/digitalistyuk/>

2020

A VERS SZÍNPADA – GONDOLKOZZ VELÜNK!

Mielőtt megnézed az *Anyám tyúkja (1)* premierjén készült felvételt, érdemes előzetesen is elmélyülni a szövegben. Hogyan elevenedik meg a vers a képzeleted színpadán?

Gondolatébresztőként [Várady Szabolcs Hogy él a vers a színpadon?](#) című esszejéből emelünk ki részleteket. A szöveget teljes egészében [ITT](#) olvashatod el.

1 'értelem és forma'

"Vita tárgya olykor, hogy mi jobb: olvasni a verset vagy hallgatni? Továbbá, hogy ha elmondják, elszavalják, mit kell benne hangsúlyozni: a formát vagy az 'értelem'? Itt persze mindjárt az a kérdés is felmerül, hogy mi a vers értelme." – [írja Várady Szabolcs. >>>](#)

"A költők rendszerint a formát hangsúlyozzák. Vagy mondjuk óvatosabban: hangsúlyozzák a formát. Ahogy olykor a szemükre vetik: kántálnak /.../ úgy tetszik, számukra az a vers legfőbb tartalma, hogy formája van" [>>>](#)

- Mit gondolsz József Attila versének a formájáról és az értelméről?
- Összhangot vagy szembenállást érzékel az forma és az értelem (jelentés) között?
- A forma vagy az értelem ragadja meg inkább a figyelmedet az olvasáskor?

2 'indulatmenet'

"A versek szerkezetének megjelölésére Füst Milán az 'indulatmenet' szót használta. /.../ a crescendókat, decrescendókat figyelve a vers zenei leképezése sem tűnik lehetetlennek." [>>>](#)

- Milyen az Altató "indulatmenete"? Hogyan kottáznád le, esetleg rajzolnád meg (vagy ábrázolnád más módon) a szövegben bejárt út íveit?

3 'mint a műfordító'

[A színész] "természetesen az ellenkező irányból, kívülről közelít a vershez.² Tevékenységét Babits [...] a műfordítóéhoz hasonlítja: úgy egyensúlyoz a vers zenéje és értelmi menete közt, mint a műfordító. Amit elveszít a vámon, azt megnyerheti a réven: a saját eszközeivel, a saját egyéniségéből végül is teljes, új műalkotást tud létrehozni, »amely – mondja Babits – nem azonos a költő művével, de nem is egészen idegen attól.«" [>>>](#)

- Válassz versmondót az általad ismert színészek közül! Milyennek képzelned el az ő előadásában József Attila versét? Az előadó személye hogyan befolyásolja, esetleg változtathatja meg a vers jelentését?

² A költőkkel szemben, akik – Várady Szabolcs elemzése szerint – saját verseik elmondása során gyakran inkább „belülről”, a forma felől építkeznek.

4 'a vers színpada'

“Némi túlzással azt mondhatnánk, a vers színpadán a szavak a szereplők, a cselekmény az egymáshoz való viszonyuk, konfliktusaik és egymásra találásaik, valamint – nem utolsó sorban – formába rendeződésük története. [...]

Babits [...] arról beszél, hogy a szavaló nemcsak olyan, mint a fordító, hanem olyan is, mint az illusztrátor: képet társít a szöveghez. Ahogy egy regény illusztrátora a szavakban megjelenített szereplők testi valóját mutatja meg, úgy a vers előadójának élő hangja, arckifejezése, mozdulatai is mást tudnak és mást kénytelenek megfogni a valóságból, mint amit a költő a saját eszközeivel, a szavakkal létrehoz. »Mert más az érzés drámai oldala – mondja Babits –, mint a lírai: és az előadó, éppen eszközeinél fogva, akarva, nem akarva kényszerül ezt a drámai oldalt is kidomborítani.« [>>>](#)

- Az Altató színpadán hol találod meg a drámaiságot, milyennek látod a szavak viszonyát, konfliktusait?
- Szavaló-illusztrátorként milyen képeket társítanál a szöveghez, milyen érzések drámai oldalát domborítanád ki?

„Egy ilyen színházi este pedig többek közt arról is szól, hogy a versnek – és itt megint Babitsra utalnék vissza – van drámai oldala is, a lírai mellett. Gyakran szól valakihez vagy akár valamihez, Orbán Ottó a magyar népdalhoz, Csokonai a reményhez, vagy éppen önmagát szólítja meg a költő, és persze az olvasót mindenképpen [...]” [>>>](#)

- Az Altató szóláshelyzete egyszerű: egy anya beszél a gyermekéhez. A színpad azonban többlet lehetőségeket nyújt ahhoz, hogy a vers egy minidramaként mutakozzon meg. Mik ezek a lehetőségek az Altató esetében? A két szereplő közül kinek hogyan mutakozhat meg a helyzete, a nézőpontja a színészi előadásban?

MIT MOND A TUDOMÁNY?

1 'a műfajról és a formáról'

“altatódal: a lírai költészet műfaja; gyermekek elaltatására szolgáló dal. [...] Eredetileg az →alkalmi líra egyik fajtája, tartalmában is, felfogásmódjában is egyformán közel áll a →varázsdalhoz és a →munkadalhoz. Leggyakrabban — de nem kizárólag — nők éneklék. Tartalmilag egyszerű, de meglepően változatos: értelmetlen vagy gyermeknyelvi ringatószavaktól, a természet jelenségeire (főként az állatok elpihenésére) hivatkozó példázódásig vagy az elalvó gyermeknek jutalom ígérgetéséig terjed. Egy nagyobb csoportja megszemélyesített figurákat (az este, az álom, gyermekvédők és -ijesztők) idéz fel. Olykor hosszabb, már-már kis, elbeszélő jellegű dallá vagy egyszerűbb dalbetétes mesévé alakulhat. Igen gyakran az altató személy legőszintébb érzelmeit fejezi ki, az ebből mit sem értő gyerek előtt igazán leplezetlenül: az anyák bevallják, hogy unják az altatást, fényes jövővel kecsegtetik, áldatják vagy éppen átkozzák gyermeküket, olykor magukat is, panaszkodnak szomorú életkörülményeikre. Fejlettebb fajtája a →bölcsődal. Formailag-zeneileg a megnyugtató dúdolás dominál igen egyszerű, régies dallamokkal, amelyek rokonok lehetnek a →sirató és a →játékdal dallamával is.”³

³ Forrás: Világirodalmi lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest 1974

Részletek Bécsy Ágnes tanulmányából:⁴

“József Attila Altatója a műfaj magasan verbalizált képviselője. Nyilván ezzel kapcsolatos vokális hatáselemeinek visszafogottsága. Olykor hangsúlyos színezetű keresztrimes jambikus nyolcasai úgyszólván észrevétlen simulnak a szöveghez; a szellősen alkalmazott szólamisméltésekkel s a refrénnel egy hangzásban kiegyenlített, megnyugtatóan tagolt rendet építve. De ezt a hangzást úgyszólván a verbalizált tartalmak logikája építi föl, mely sosem rendelődik alá a hangzásnak, inkább emeli magával, a magasabb modális, leíró rendezettségbe.”

2 ‘az indulatmenet’

“Minden altatódal egyetlen felszólításra redukálható elvileg, a versbeli teljes anya–gyerek szituációt végül is magában hordó s felidéző ‚Aludj!’ formulára. E többféleképp megfogalmazható felszólítás a parancstól a kérlelésig széles érzelemskálán mozoghat, de mindenképp a dal tengelyében áll, ismétlődéseivel a vers vázát adja. A dal „teste” ugyanakkor a felszólítás indoklása, alátámasztása. Az indoklás három alapformát használhat: 1. az analógiás példát (főleg a természeti világ elpihenéséről); 2. a jutalmazás vagy büntetés kilátásba helyezését (ami a gyerek függő helyzetére, s eszerint korlátozott akarati felelősségére apellál); 3. az altató személy helyzetével való érvelést (mely a magasabb szociális tudatosságra, szabad belátásra, s eszerinti érzelmi kötődésre épít).”

“Gyakran megszólalhatnak e verstípusban az altató személyben a helyzettől inspirált, magára, életkörülményeire, gyermekére vonatkozó érzelmek közvetlenül is, a gyermek előtt „leplezetlenül” – de voltaképpen nem is neki szólóan. (Az anyák megvallják, hogy unják az altatást, átkozzák gyerekeiket, életkörülményeikre panaszkodnak, áldást és jobb jövőt kívánnak legalább a gyerekekre stb.)”

3 ‘a vers lírai hőse’

... “az anya nem csupán mint egyedüli megszólaló tekinthető a dal tulajdonképpeni lírai hősének, hanem olyan értelemben is, hogy egyben önmagáról és önmagának szól benne: saját felnőtt-világát (annak hozzá sem mindenben arányos rendjét) humanizálja, önnön szorongását oldja, miközben oltalmazó pozíciójában az azonosulást kívánó „tanítandó játékpártnér” oltalmazottsága szerint »gyermekként« éli át.”

⁴ Forrás: [Bécsy Ágnes: Az Altató és az altató mint műfaj József Attilánál. In: Irodalomtörténet 12. \(62.\) évf. 3. sz. / 1980](#)

VÁRATLANUL IZGALMAS ÍGÉRETEK... – GONDOLATOK A VERSRŐL

Az *Altató*-t gyakran adják elő megzenésített formában: a lágyan duruzsoló, zsongító dallam elsősorban a címben megadott funkciót, az altatást szolgálja. A szöveg akkor segíti az elalvást, ha megnyugtató, vonzó álmképeket kínál fel, de nem alakul izgalmas történetté, amely túlságosan ébren tartaná a figyelmet. A felvillantott, elindulni látszó történetzálakat tehát szabad lebegésben kell félbehagyni, hogy át tudjanak siklani az álomba, ahol maguktól épülhetnek tovább.

József Attila versének minden versszaka egy-egy új témát, képet kínál fel a fantázia számára: az első négy versszak témáit a hétköznapi világ jól ismert elemei adják. Minden megnevezett élőlény és tárgy antropomorf (azaz emberszerű) módon viselkedik: alvásra készül vagy már el is aludt.

Az utolsó előtti versszak azonban hirtelen változást hoz, és a zsongító altatást ellenpontozó, váratlanul személyes és izgalmas ígéretek lépnek a csillapító, elnyugtató felsorolás helyébe. Az eddigi kiegyensúlyozott sorok megcsuklanak, áthajlások (az üveg/golyó és az óriás / leszel szerkezetek szétválasztása) mutatják a zaklatottságot, a rímek monotonijája és az értelem egymás ellen ható tényezőkké válnak. Ha a kisgyerek még nem andalodott el a dallamtól, és a jelentésre figyel, akkor ezen a ponton – elalvás helyett – talán felül az ágyában, és izgatottan várja a részleteket...

A kérdés tehát az, miért is vált témát a felnőtt beszélő, aki valószínűleg éppen elkerülni szeretné a gyermek felzaklatását.

Többféle magyarázat lehet:

1) Ha nem a reális élethelyzetből indulunk ki, akkor tekinthetjük a verset ráolvasási, varázslási szövegnek: a szövegmondó először az elaltatandó célszemély körüli világot varázsolja körbe, majd a varázslás csúcspontján fordul magához a gyermekhez. A csúcspontot jelzi a megváltozó, zaklatottabb szövegformálás. Ebben az értelmezésben a gyerek passzív alanya a varázslás- vagy hipnózisszerű altatásnak, a távolságra, üveggolyóra, sőt önmaga csodálatos átalakulására vonatkozó ígéretek az álmképekbe vezetik be őt.

2) Reális élethelyzetként is elképzelhetjük az altatást. Ha az anya törekvését siker koronázza, ekkorra már félig-meddig alszik a gyermek, és a szavak értelme helyett csak a duruzsolás jut el hozzá. Elalvás közben a gyermek "kilép" a párbeszédéből, hiszen az értelmével, a figyelmével nincs többé jelen. Így kilép a jelenhez kötött intimitásból is, "elhagyja az anyát". A magára maradó anya figyelme ezzel párhuzamosan szabadon fordulhat a jövő: a távolság, a leválás, a fia felnövése, csodálatos átváltozása felé. A távolságot és az átváltozást megjelenítő képek az anya legbelső érzéseiről, büszkeségéről és fájdalomáról, a gyermek majdani elengedéséről szólnak. Ebben az értelmezésben az elalvó gyermek mellett ülő anya nagyon is éberem gondolkodik a jövőről. Sójaja ("Látod, elalszik anyuka") ezért nem értelmezhető szó szerint, hanem a hétköznapi kifejezés maga is képpé, metaforává válik: az anya nem most, hanem majd egyszer, a most még távoli jövőben "alszik el" (szűnik meg, múlik el), amikor elengedi távolodó, felnőtt, átváltozott gyermekét.

3) A reális élethelyzetként elképzelt altatás azonban sikertelen is lehet. A szövegben tapasztalt változást eszerint az okozza, hogy a kitartóan aktív, élénk gyerek más irányba tereli a szöveget (az általunk nem olvasható, nem hallható közbevetéseivel). A beszélő elveszti uralmát a forma fölött (ld. szabálytalan soráthajlások), és egyre türelmetlenebb (ld. a 6. versszakban megkettőzött kérdés: “csak hunyd le kis szemed, –/ aludj el szépen”). Az utolsó versszak felkiáltójelei önuralomvesztésről árulkodnak (hiszen aki altat, az helyesen tenné, ha nem kiabálna), a saját elalvással való érvelés pedig a tehetetlenséget leplezi le...

Hudáky Rita

AZ ALTATÓ AZ ÖRKÉNY SZÍNPADÁN

A képre vagy az ikonra kattintva, illetve a link segítségével megnézheted a 2014-es bemutatón készült felvétel részletét, amelyen Für Anikó mondja József Attila versét.

<https://youtu.be/D1xLqkwVIN8>

A SZÍNPAD VERSE – GONDOLKOZZ VELÜNK!

“A versek többségét a költője biztosan nem így mondaná, és nem is ilyennek képzelte el. De azt eddig is tudtuk, hogy a vers annyiszor születik meg, ahányszor elolvassa egy-egy fogékony olvasó” – [írja Várady Szabolcs >>>](#)

- Hogyan hatott rád a versmondás? Okozott-e meglepetést? Milyen érzéseket támasztott benned?
- Für Anikó többször is testhelyzetet vált a versmondás során, mit jeleznek a gesztusai, testbeszéde? Foglald össze a mini történetet, amit megmutat! Mit árul el ez a történet a szereplőiről?

HÉTKÖZNAPI ÉS MÁGIKUS – GONDOLATOK A VERSMONDÁSRÓL

Az olvasott szövegben rejlő értelmezési lehetőségek közül⁵ Für Anikó versmondása azt a változatot mutatja meg, amely az *Altató* jelenetkeretét egy reális élethelyzetben képzei el: egy anya sikertelenül próbálkozik gyermeke elaltatásával.

A színpadi jelenet üdítően hétköznapi tapasztalatra épít. A fáradt anya szeretné letenni a kisgyerekével járó napi szolgálatot, pihenne vagy mással foglalkozna végre. De nem az történik, amit eltervezett...

1 Hétköznapi történet

Az előadás díszlete egy tornácos ház, de a színésznő mintha a kiságy mellett ülne: szelíden, kicsit megfáradt hangon mondja ki a vers címét. El szeretne köszönni az ágyba fektetett kisgyerektől, nem tervez már hosszú mesélést, egyetlen versszak után leereszti a hangsúlyt, feláll, és menni készül. Csakhogy a gyerek még éber, nem akar egyedül maradni, makacsul szóval tartja anyját. A néző az anya érzelmi állapotának fokozatos, versszakról versszakra történő változását követheti, ahogy egyre reménytelenebb küzdelemmé válik a kisgyerek lefektetése.

A jelenet humorát fokozza, hogy a néző éppen azt a szereplőt nem látja és nem hallja, aki domináns módon irányítja a beszélgetést. Für Anikó versmondásában az anya csak reagál, visszhangozza a csapongó, éber, elnémulni nem akaró kisfiú által bedobott témákat. Szabadulna, nem itt szeretne már lenni, és nem ezt szeretné csinálni. Aztán a fáradtság végül legyőzi, és ő maga alszik el.

2 Mágikus történet

Műfaját tekintve az altató egy varázsszöveg. A sikeres varázsláshoz a "varázslónak" (azaz a szövegmondónak) szuggesztív erővel kell jelen lennie, hogy akaratával legyőzze, alvásba vezesse a másik embert. Ez az anya azonban csak fél szívvel van jelen, túl hamar akar szabadulni, máshol lenni végre. Meg sem kísérel valódi altatót mondani, spórol a jelenléttel, azt reméli, egy rövid búcsú is elég lesz. Tévedése csapdának bizonyul, amibe maga esik bele. Szuggesztív jelenlét hiányában nem válhat varázslóvá, a varázsszöveg nem az ő szándékai szerint lép működésbe. Kelletlen tükörként hagyja, hogy a gyermek irányítsa a beszédét, ezért lesz ő maga az, akit az *Altató* mágikus ereje elaltat.

Hudáky Rita

⁵ A vers értelmezési lehetőségeiről a "Váratlanul izgalmas ígéretek..." című elemzésben olvashatsz.